

ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА РОЗВИТКУ ВІДНОСИН ІНТЕГРАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СФЕРИ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

СКЛЯР Георгій Павлович, кандидат економічних наук, доцент Полтавського університету споживчої кооперації України, докторант Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Сучасний період розвитку економіки України пов'язаний зі стискуванням часу і простору в свідомо організованій сфері господарювання, що знаходить прояв у сумісно-розділеному характері відносин глобальної і вітчизняної фінансово-економічної кризи в сферах фінансовіки і реальної економіки. Протиріччя свідомих дій наділених фінансово-економічною владою особистостей планетарного, національного та регіонального масштабу, що приводять до зубожіння основної частки населення, актуалізують розгляд реального досвіду розвитку інституційних форм самоорганізації, кооперації людей з метою виживання, у тому числі сфери споживчої кооперації. В умовах кризи важливе наукове і практичне значення має, на наш погляд, дослідження і осмислення тенденцій розвитку форм сумісно-розділених відносин інтеграції в сфері споживчої кооперації.

В останніх наукових публікаціях дослідники звертають увагу на окремі аспекти розвитку сфери споживчої кооперації, посилення підприємницьких засад в її діяльності. Кушнір Л.Л. і Кушнір Л.М. зазначають, що саме кооперація лежить в основі самоорганізації будь-якого громадянського суспільства, бо вона є цивілізованим механізмом соціальної довіри [5, с. 68-69]. Боїн В.О. вважає доцільним системне поєднання у сфері споживчої кооперації кооперативних засад з підприємницькими ініціативами [2, с. 50], а Перхун В.Г. – використання досвіду співпраці кооперації і держави у минулому столітті для вирішення соціально-економічних проблем пайовиків та інших мешканців регіонів [9, с. 51]. Машенко В.П. звертає увагу на конкретні економічні умови розвитку підприємницьких механізмів в сфері споживчої кооперації [7]. Лугівська О.П. та Бриж С.В. вказують на тенденцію зростання у країнах Західної Європи кількості багатofункціональних (універсальних) кооперативів, утворення змішаних кооперативно-акціонерних товариств [6, с. 108]. Шимановська-Діанич Л.М. і Власенко В.А. впевнені, що сучасний організаційно-економічний механізм управління розвитком споживчої кооперації повинен поєднувати ринкові методи управління із кооперативними принципами господарювання [12, с. 64]. Однак у зазначених роботах не досліджуються з позицій економічної теорії умови та практика розвитку відносин інтегральної моделі сфери споживчої кооперації.

Методологічно стаття базується на теорії сумісно-розділених відносин і має за мету аналіз економічних умов і вітчизняної практики розвитку інтегральної моделі сфери споживчої кооперації.

В умовах перехідної економіки сформувалася стала тенденція до трансформації сфери соціально-економічних відносин в Україні, що має вектором розвитку набуття, на наш погляд, ознак периферійного ринкового господарства. Внаслідок впровадження механізмів декапіталізації та деіндустріалізації економіки, відсутності підтримки розвитку основних суспільних інституцій з боку владних еліт знизився рівень життя основної частини населення. В цьому контексті посилилося значення розвитку різноманітних форм самоорганізації населення у сфері соціальної економіки, економіки виживання, серед яких важливе місце займає сфера споживчої кооперації. Вплив вказаних умов на розвиток сфери споживчої кооперації має в цілому різновекторний і суперечливий характер. Декапіталізація приводить до зростання бідності, яка, в цілому, сприяє зниженню соціальної активності.

Разом з тим, пасіонарні особистості здатні до розвитку відносин самоорганізації, підтримки розвитку інституційних форм кооперації. До цих особистостей слід віднести частину членів (пайовиків) споживчих товариств. Однак для забезпечення госпрозрахункової ефективності кооперативних підприємств недостатніми є обсяги і частка господарської діяльності, що забезпечуються тільки пайовиками. Тому підприємства сфери споживчої кооперації обслуговують всіх споживачів, які звернулися до них, застосовуючи, в тому числі, підприємницькі механізми розвитку означених відносин. Деіндустріалізація країни підвищує значення розвитку відносин в аграрній сфері, сфері агробізнесу, торгівлі, послуг тощо, що створює умови для розвитку відповідних форм кооперативних відносин, у тому числі в сфері споживчої кооперації. Умови розвитку периферійного ринкового господарства сприяють впровадженню рекомендацій ООН та МОП щодо підтримки кооперативного руху в країнах третього світу. В цілому глобальний характер міжнародного кооперативного руху, розвитку сумісно-розділених відносин світової кооперативної цивілізації, сприяє ще більшій наповнюваності ідеї кооперації, в тому числі за рахунок творчого сприйняття ідей лібералізму. Реалізація ліберальної ідеї в контексті розвитку відносин постзахідної цивілізації [11], сфери кооперативної цивілізації в умовах неоліберальної глобалізації приводить до наступного протиріччя: кооперативна ідея наповнюється і збагачується ідеями підприємництва, а сфера споживчої кооперації дістає нову якість розвитку завдяки застосуванню підприємницьких механізмів. Разом з тим інтегрованість і якісне взаємозбагачення ідеї кооперації дозволяє, на наш погляд, сформулювати її як національну ідею для України.

Людинорозмірність сфери споживчої кооперації, людинорозмірність сумісно-розділених відносин інтеграції достатньо повно знаходить відображення в розвитку сфери, наприклад, Кримської республіканської спілки споживчих товариств [4]. Для забезпечення потреб членів споживчої кооперації та населення, що обслуговується споживчою кооперацією, дістали розвитку основні галузі діяльності Кримспоживспілки, серед яких слід виділити торгівлю, ресторанне господарство, заготівлі сільськогосподарської продукції, виробництво товарів народного споживання, надання платних послуг. Відносини інтеграції одним з векторів свого розвитку мають на меті формування товарних ресурсів кооперативної торгівлі, у тому числі власних товарних ресурсів за рахунок кооперативної виробничо-заготівельної сфери. Так, відносини заготівель забезпечують потреби роздрібною торгівлі і ресторанного господарства у сільськогосподарській продукції. Завдяки заготівлі зерна для роботи млинів і виробництва макаронних виробів забезпечуються потреби сфери хлібопечення в сировині. Закупівля товарних ресурсів овочів і фруктів сприяє задоволенню потреб консервного виробництва і формуванню асортименту плодоовочевої продукції. В цілому підприємства Кримспоживспілки заготовляють 21 вид сільськогосподарської продукції і сировини [4, с. 22] в першу чергу у пайовиків, а також в інших домогосподарствах, фермерських господарствах, сільськогосподарських кооперативах. Відносини інтеграції знаходять прояв також в сфері закупівель сільськогосподарської продукції підприємствами кооперативної торгівлі. Так, мережею торговельних підприємств Кримспоживспілки в 2007 р. закуплено і реалізовано сільськогосподарської продукції на суму 1,7 млн. грн. [4, с. 23].

Розвиток відносин інтеграції на основі соціального партнерства в сфері Кримспоживспілки з пайовиками, кооперативними підприємствами характерні для класичної моделі сфери споживчої кооперації, а з некооперованим населенням, некооперативними підприємствами – для моделі кооперації працівників в сфері торгівлі. Так, кооперативні організації приймають участь в забезпеченні державного і регіонального замовлень за рахунок розвитку відносин з поставки сільськогосподарської продукції і продуктів харчування організаціям бюджетної системи і закладам санаторно-курортної сфери. Обсяг зазначених поставок склав у 2007 році 5,2 млн. грн. [4, с. 23].

Генезис та розвиток окремих кооперативних підприємств Кримспоживспілки можна розглядати, на нашу думку, як прояв інституційного оформлення відносин інтеграції

основних сфер діяльності споживчої кооперації. Створення кооперативного оптово-роздрібного торговельного підприємства дозволило подолати протиріччя між структурними ланками і підприємствами споживчої кооперації, покращити відносини між кооперативною торгівлею і промисловістю. Особливістю розвитку сфери торгівлі в Кримспоживспілці є інтеграція підприємств таких форм кооперативної торгівлі як міська кооперативна торгівля і торгівля на ринках. Важливою економічною умовою розвитку, наприклад, магазинів „Кулінарія” Червоногвардійського районного споживчого товариства, „Гурман” Ленінського районного споживчого товариства, низки підприємств ресторанного господарства є наявність виробничих цехів з випуску кулінарних виробів та напівфабрикатів.

Розвиток моделі кооперації працівників в сфері торгівлі пов'язаний, на нашу думку, як з частковим виконанням функцій держави з обслуговування сільського населення та його соціального захисту, так і необхідністю збереження трудових колективів і економічного потенціалу кооперативних підприємств.

Розвиток моделі кооперації працівників в сфері торгівлі в умовах перехідної економіки в значній мірі пов'язаний з поглибленням сумісно-розділених відносин соціального партнерства споживчої кооперації і влади стосовно вирішення соціальних проблем села. Цьому сприяло застосування механізму договірних відносин. Так, наприклад, починаючи з 2001 р., Харківська облспоживспілка і Харківська облдержадміністрація підписують угоди щодо партнерства на регіональному рівні. З 2008 р. механізм дії Угоди розповсюдився також на органи місцевого самоврядування [1]. Досягненню завдань і мети стратегії трансформації споживчої кооперації в ринкове середовище сприяють сумісно-розділені орендні відносини кооперації і підприємців, залучення приватних інвесторів до розвитку інфраструктури кооперації. Реконструкція цеху з виробництва риби в Харківському споживчому товаристві дозволила задовольнити потреби не тільки організації Харківської облспоживспілки, але і торговельних мереж Харкова, Полтавської, Луганської, Дніпропетровської областей і Криму [1]. На наш погляд, це є прикладом розвитку відносин соціального партнерства, характерних як для класичної моделі сфери споживчої кооперації (виробництво продукції для потреб організації споживчої кооперації), так і для моделі виробництва в сфері кооперації працівників (виробництво продукції для потреб некооперативних клієнтів).

Споживча кооперація також відновила відносини з обслуговування організацій бюджетної сфери. Наприклад, Харківська облспоживспілка обслуговує понад 130 шкільних їдалень, а також лікарні, інтернати, будинки престарілих. Особливо розвинуті відносини соціального партнерства з районними державними адміністраціями Близнюківського, Нововодолазького, Шевченківського і Великобурлуцького районів Харківської області. Для розвитку партнерських відносин споживча кооперація створює відповідні економічні умови. Так, для організацій бюджетної сфери споживча кооперація поставляє більш дешеву, ніж у приватних підприємств, продукцію, яку виробляє на кооперативних підприємствах або заготовляє в сільських домогосподарствах. Це сприяє економії бюджетних коштів. Крім того, за останні п'ять років (2004-2008) споживча кооперація Харківської області, як соціально орієнтована сфера, що виконує певні, делеговані державою, соціальні функції, спрямувала понад 10 млн. грн. на утримання планово-збиткових магазинів у малонаселених селах, збиткових автокранниць, на компенсацію недоотриманих доходів через обмежені урядом націнки з низки товарів і розцінок на торговельні послуги на ринках тощо [1].

Ефективність відносин інтеграції пов'язана також з економією витрат з розвитку сучасної торговельної мережі та підприємств ресторанного господарства, чому сприяє наявність кооперативних будівельних підприємств в облспоживспілках, бригад майстрів в районних споживчих товариствах і спілках.

Розвиток підприємницьких механізмів у сфері споживчої кооперації в умовах перехідної економіки України є проявом розв'язання наступного протиріччя: споживчі кооперативи поступово, але рішуче перестають бути тільки підприємствами добровільного об'єднання людей на демократичних засадах, вони повинні бути в першу чергу підприємствами, діючими на принципах сучасного менеджменту та методах маркетингу [7,

с. 65]. Подібна трансформація відносин пов'язана зі зростаючою конкуренцією, у тому числі недобросовісною, зі сторони приватної торгівлі в районних центрах, великих населених пунктах з високою щільністю жителів, що призводить до збитків підприємств сфери споживчої кооперації, які здійснюють також торгівлю у віддалених дрібних населених пунктах в сільській місцевості. В умовах Чернігівської області, яка налічує 1500 населених пунктів, у тому числі з населенням до 100 осіб – 40%, до 200 осіб – понад 50% [7, с. 66], облспоживспілка вимушена утримувати близько 1000 підприємств торгівлі і 300 підприємств ресторанного господарства, у тому числі біля 200 нерентабельних магазинів, збитки від утримання яких у віддалених селах становлять 600 тис. грн. на рік. За 2004-2008 р.р. Чернігівська облспоживспілка також отримала збитки на суму 4,8 млн. грн. від обмеження торговельних надбавок на товари першої необхідності [7, с. 66]. В цих економічних умовах для виконання своєї соціальної місії споживча кооперація вимушена створювати механізми і розвивати відносини, спрямовані на збереження і посилення економічного потенціалу кооперативних підприємств.

З 2002 р. в сфері Чернігівської облспоживспілки дістали розвитку сумісно-розділені відносини з впровадження нової моделі господарювання на основі партнерських відносин з приватними підприємцями з числа пайовиків-працівників споживчої кооперації (голів правлінь, бухгалтерів, економістів, товарознавців споживчих товариств тощо), які реєструються в органах місцевого самоврядування як суб'єкти підприємницької діяльності, сплачують за патент і отримують дозвіл на торговельну діяльність. На думку дослідника Мащенко В.П., впровадження такої моделі господарювання дало можливість збільшити за останні роки власні кошти в обороті Чернігівської облспоживспілки на 1,7 млн. грн. (загалом становлять понад 15 млн. грн.), інвестувати у розвиток матеріально-технічної бази більше 30 млн. грн. власних коштів, підвищити заробітну плату працівникам майже на 30% [7, с. 67]. На наш погляд, сучасна практика розвитку відносин соціального партнерства в Чернігівській облспоживспілці, Котелевському районі Полтавської області, Дніпропетровській облспоживспілці [8] тощо дозволяє зафіксувати створення ринкових механізмів, поширення практики впровадження відносин, властивих для моделі кооперації роздрібних торговців в сфері споживчої кооперації України.

На наш погляд, споживчі товариства і спілки для збільшення обсягів діяльності і фінансових ресурсів за рахунок розвитку відносин з некооперованим населенням використовують сприйнятливі регіональні економічні умови. Так, в Криму – це обслуговування відпочиваючих під час курортного сезону, в Черкаській області – використання транзитних автошляхів, туристичних маршрутів для розміщення закладів кооперативної торгівлі і ресторанного господарства тощо. Крім того, в сфері споживчої кооперації впроваджуються нові галузі діяльності, наприклад, аптечне господарство в Черкаській області [3], виробництво меблів, газопінобетону, пластикових вікон і дверей в Кіровоградській області [10].

Таким чином, інтегральна модель розвитку сфери споживчої кооперації в Україні є матеріалізацією нової якості ідеї кооперації, поєднує в собі відносини, що властиві класичній моделі сфери споживчої кооперації, моделі кооперації працівників в сфері торгівлі, моделі кооперації роздрібних торговців та різним галузям господарства, має людинорозмірний характер. Подальші наукові дослідження пов'язані зі сферою кооперативної цивілізації.

Література.

1. Блізняк В. Ширше та ефективніше брати участь у вирішенні загальнодержавних завдань / Вісті, 6 листопада 2008 р.
2. Боїн В.О. Теоретичні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств споживчої кооперації // Споживча кооперація XXI століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку: мат.-ли міжнар. наук.-практ. конф. (20-21 листопада 2008 р.) – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 47-50

3. Коломієць П. З урахуванням нових реалій / Вісті, 22 січня 2009 р.
4. Крымский республиканский союз потребительских обществ, 1918-2008. – 108 с.
5. Кушнір Л.Л., Кушнір Л.М. Кооперація як інститут соціального партнерства і захисту населення // Споживча кооперація ХХІ століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (20-21 листопада 2008 р.) – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 68-70.
6. Лугівська О.П., Бриж С.В. Пріоритети розвитку кооперативного сектора економіки в Україні // Споживча кооперація ХХІ століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (20-21 листопада 2008 р.) – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 107-110.
7. Машенко В.П. Активізація підприємницької діяльності у споживчій кооперації Чернігівської області: проблеми та шляхи їх розв'язання // Споживча кооперація ХХІ століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (20-21 листопада 2008 р.) – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 65-68
8. Нагірняк О. Курс – на збереження і зміцнення споживчої кооперації / Вісті, 29 січня 2009 р.
9. Перхун В.Г. Роль споживчої кооперації у вирішенні соціально-економічних проблем сучасного села // Споживча кооперація ХХІ століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (20-21 листопада 2008 р.) – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 50-52
10. Петрушевський П.Г. Ми обрали якісно новий шлях / Вісті, 27 лютого 2009 р.
11. Постзападна цивілізація. Либералізм: прошле, настояще и будущее / Под общ. ред. Юшенкова С.Н. – М.: Новый фактор; Минувшее. 2002. – 440 с.
12. Шимановська-Діанич Л.М., Власенко В.А. Перспективи розвитку споживчої кооперації в умовах євроінтеграційних процесів // Споживча кооперація ХХІ століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (20-21 листопада 2008 р.) – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 62-65.

УДК 334.5; 330.34. Надійшла до редакції 10.03.2009 р.

© Скляр Г.П., 2009